

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2016 metai

2

LI

Vilnius 2017

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2016

2

Vilnius 2017

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2016

2

Vilnius 2017

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2017
© Straipsnių autoriai, 2017

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Agnieszka Teterycz-Puzio. **Bolesław II Mazowiecki. Na szlakach ku jedności (ok. 1253/58–24 IV 1313)**. Kraków: Avalon, 2015. 196 s. ISBN 978-83-7730-151-7

2015 m. pasirodė lenkų istorikės Agnieszkos Teterycz-Puzio monografija, kurioje nagrinėjama Mazovijos kunigaikščio Boleslovo II (apie 1253/58–1313) politinė veikla, biografija, socialiniai klausimai. Vienoje iš savo monografijų istorikė tyrinėjo Mazovijos istoriją 1138–1313 m.¹, taip suformuodama tvirtą pagrindą Boleslovo II asmenybės ir veiklos tyrimui. Nedidelio formato ir apimties knyga išleista kietu ir minkštu viršeliais. Ji iliustruota kokybiškais žemėlapiais, nuotraukomis ir genealoginėmis lentelėmis. Monografiją sudaro šeši skyriai, iš viso 145 puslapiai. Knygos pabaigoje yra priedas, kuriame pateikiamas chronologinis Boleslovo II dokumentų sąrašas (p. 151–158). Leidinį papildo vietovardžių, asmenvardžių rodyklės, santrauka anglų kalba, iliustracijų, genealoginių lentelių ir nuotraukų sąrašas. Apibendrinant galima pasakyti, kad formos prasme leidinys vykęs, kaip ir apskritai „Avalon“ leidyklos istorijai skirtos knygos.

A. Teterycz-Puzio pasitelkia iš tiesų gausią istoriografiją – literatūros sąrašą sudaro net 228 pozicijos. Dauguma šaltinių yra iš įvairių gerai žinomų rinkinių, jau tapusių įprasta medievistų duona. Be abejonės, tyrimą apriboja negausūs konkrečiai su Boleslovu II susiję šaltiniai, todėl istoriografijos žinių apdorojimas kompensuoja spragas, jos užpildomos įvairia kontekstine medžiaga, kurios panaudojimas yra sveikintinas.

Ši lenkų istorikės monografija yra pirmas tokio pobūdžio darbas, kuriame visapusiškai aptarta ir apibendrinta Boleslovo II asmenybė, jo valdymo periodas. Tai neabejotinas darbo naujumas. Jis aktualus ir senosios Lietuvos istorijos tyrinėtojams, nes knygoje

¹ A. Teterycz-Puzio, *Na rozstajnych drogach. Mazowsze a Malopolska w latach 1138–1313*, Słupsk, 2012. Toliau recenzijoje skliaustuose nurodomi šios studijos puslapiai.

gerai išanalizuoti XIII–XIV a. sandūros įvykiai kaimyniniuose kraštuose leidžia geriau suvokti bendrą politinį ir socialinį regiono kontekstą.

Besidomintiems Lietuvos medievistika, Mazovija ir šis Mazovijos kunigaikštis yra žinomas iš trijų svarbių faktų. Pirma, 1262 m. Treniotos vedama lietuvių kariuomenė niokojo Plocko žemę, nusiaubė dabartinės Varšuvos apylinkėse esantį Mazovijos kunigaikščių dvarą Ujazdovą ir nukirsdino kunigaikštį Siemovitą I (Boleslovo II tėvą). Antra, 1279 m. už Boleslovo II buvo ištekinta Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio (1268–1282) dukra Gaudimantė, pakrikštyta Sofijos vardu. Su Boleslovu II ji susilaukė Siemovito II, Trojdeno I ir šaltiniuose neįvardytos dukters. Mirė 1288 m. Trečia, Boleslovas II leido lietuvių karinėms pajėgoms naudotis Mazovijos pasienyje esančia Viznos pilimi, tapusia žygių forpostu saugiai žygiuoti per Mazoviją ir puldinėti kitas lenkų žemes. Vieno tokio žygio metu 1294 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytenio pajėgos pasiekė pergalę Trojanovo mūšyje. Jo metu žuvo Lenčycos kunigaikštis Kazimieras II. Recenzijoje įvertinsime esminius su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) istorija susijusius epizodus (1262, 1279, 1294 m.), kurie analizuojami monografijoje.

Autorės lietuviškos istoriografijos žinios apsiriboja tik vienu lietuvių istorikų pozicijų atspindinčiu leidiniu – Z. Kiaupos, J. Kiaupienės, A. Kuncėvičiaus sintetinės „Lietuvos istorijos“ vertimu į lenkų kalbą². Tenka dėl to apgailestauti, nes neseniai pasirodę Artūro Dubonio darbai būtų autorei praverę – juose aptariami tiek platūs regiono istorijos, tiek siauresni, su Boleslovu II susiję klausimai (ypač Gaudimantės ištekimo istorija, nes tai buvo neeilinis įvykis – užmegztas pirmas lietuvių monarcho šeimos vedybinis ryšys su katalikiška dinastija), kurie leistų pažiūrėti į problemą iš lietuviškosios pozicijos³. Taip pat A. Teterycz-Puzio būtų naudinga Alvydo Nikžentaičio studija⁴ ar netgi Stepheno C. Rowello monografija anglų kalba (*sic!*)⁵, todėl visai neaišku, kodėl autorė taip menkai panaudojo lietuvišką klausimo literatūrą. Lietuviškosios istoriografijos ignoravimas yra vienas didesnių šios monografijos minusų, neleidžiančių pamatyti lietuvių kunigaikščių politikos siekių.

²Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncėvičius, *Historia Litwy od czasów najdawniejszych do 1795 roku*, tłum. P. Grablunas, J. Niewulis-Grablunas, J. Pusinowska, R. Witkowski, Warszawa, 2008.

³A. Dubonis, Meilė ir politika. Traidenis tekina dukterį, *Darbai ir dienos*, t. 44, 2005, p. 27–40; A. Dubonis, *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282 m.*, Vilnius, 2009, p. 123–127. Knygos lenkiška recenzija: D. Dąbrowski. [recenzja], Artūras Dubonis, Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282, *Zapiski Historyczne*, t. 77, nr 1, 2012, s. 159–163.

⁴A. Nikžentaitis, Nuo Daumanto iki Gedimino: Ikirikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, Vilnius, t. 5, 1996, p. 102–104.

⁵S. C. Rowell, *Lithuania Ascending: A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295–1345 (Cambridge studies in medieval life and thought, ser. 4, No. 25)*, Cambridge, 1994 (vėlesni leidimai: 1995, 1997, 2000). Lietuviškas vertimas: S. C. Rowell, *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*, iš anglų kalbos vertė O. Aleksa, Vilnius, 2001, p. 1–87.

Iš aukščiau įvardytos problemos seka ir faktologinės klaidos. Autorė, aptardama Gaudimantės ištekinimo istoriją, kalba apie tai, kad Traideniui geri santykiai su Boleslovu II ir jo broliu Konradu II buvo naudingi dėl kovų su Vokiečių ordinu. Ji duoda nuorodą į Jerzy Ochmańskio darbą *Historia Litwy* ir šalia rašo komentarą, kad 1279 m. lietuviai prie Kernavės įveikė kryžiuočius ir mūšyje žuvo magistras Ernstas Raceburgas (p. 47, 25 nuoroda). Šis mūšis aprašytas „Eiliuotoje Livonijos kronikoje“, kur pasakojama, kad Aizkrauklės kautynės vyko ne prie Kernavės (beje, „Eiliuotoje Livonijos kronikoje“ minima, kad kryžiuočiai užpuolė ne Kernavės miestą, o abstrakčiai paminėtą „Kernavės žemę“)⁶, o prie Dauguvos upės esančios Aizkrauklės (dab. Latvija)⁷. Autorė, aptardama XIII a. pabaigos – XIV a. pradžios Lietuvos situaciją, klaidingai XIII a. pabaigoje šaltiniuose minimą kunigaikštį Mažeiką (*Maseke*) vadina didžiojo kunigaikščio Vytenio tėvu (p. 58), nors istoriografijoje nekvestionuojamas teiginys, kad Vytenis buvo Butvydo sūnus. Kitoje vietoje ir pati A. Teterycz-Puzio jau teigia, kad Vytenis visgi buvo Pukuvero (Butvydo) sūnus (p. 89).

Mazovijos ir Lietuvos santykiuose įdomus 1262 m. epizodas. Tais metais vyko pirmasis šaltinių paliudytas lietuvių karinis žygis Lenkijoje. Treniotos vedama lietuvių kariuomenė, niokodama Plocko žemę, nusiaubė dabartinės Varšuvos apylinkėse buvusį Mazovijos kunigaikščių dvarą Ujazdovą ir nukirsdino kunigaikštį Siemovitą I. Šiam įvykiui A. Teterycz-Puzio skiria daug dėmesio (p. 29–35), tačiau ne tik nepanaudoja lietuvių autorių poziciją atspindinčių ir nesunkiai prieinamų tekstų⁸, bet ir nepateikia naujų įžvalgų šia tema, kartodama istoriografijoje įsivyravusią poziciją, jog šis žygis buvo Kujavijos kunigaikščio Kazimiero konflikto su Siemovitu I pasekmė (p. 34–35). Ji nebando atsakyti į klausimą, kodėl šis puolimas buvo toks svarbus Lietuvai ir kokių interesų turėjo lietuviai. Lietuviškoje istoriografijoje suformuota pozicija, kad ši (iš esmės Treniotos) akcija buvo nukreipta prieš Lietuvai itin neparankų Mazovijos kunigaikščių suartėjimą su Vokiečių ordinu, todėl toks santykių atšaldymas veikė efektyviai⁹.

⁶ *Livländische Reimchronik*, hrsg. von Leo Meyer, Paderborn, 1876, s. 191 (lin. 8347–8349): *stolz zū Kernowen. / daz was leit den Lettowen. / dô wart kuniges Thoreiden lant.*

⁷ R. V a r a k a u s k a s, Kautynės ties Ašerade (1279 m.) (Iš lietuvių kovų prieš Livonijos ordiną XIII a.), *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 1963, t. 4, p. 123–133. Mūšio aprašymas anglų kalba: *The major battles and military operations of the Lithuanian armed forces*, editors: A. Karosas and K. Zikaras, Vilnius, 2013, p. 30–32; rusų kalba: Э. Гудавичюс, *История Литвы*, т. 1: *С древнейших времен до 1569 года*, Москва, 2005, с. 72.

⁸ R. P e t r a u s k a s, Lietuviai *anno Domini 1262*: Kodėl buvo nukirsdintas Mazovijos valdovas Siemovitas? *Naujasis Židinys–Aidai*, 2011, nr. 7, p. 442–447; K. A l m e n a s, Katedros durų mįslė, ten pat, p. 448–460; *Lietuvos istorija*, t. III: D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas, *XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*, Vilnius, 2011, p. 482–483.

⁹ Edvardo Gudavičiaus manymu, tokią lietuvių reakciją galėjo paskatinti 1260 m. birželio 15 d. kryžiuočių su Siemovitu sudaryta Trošino taika, patvirtinusi kryžiuočių teisę į šeštadalį jotvingių žemės. Plg. E. G u d a v i č i u s, *Mindaugas*, Vilnius, 1998, p. 297–299; *Lietuvos istorija...*, p. 483.

A. Teterycz-Puzio, vertindama ir aptardama 1279 m. Boleslovo II santuokos su Traidenio dukra Gaudimante (p. 47–49) istoriografijos pozicijas, teigia, kad greičiausiai šis suartėjimas su lietuviais buvo Boleslovo II savarankiškumo manifestacija prieš motinos Perejeslavos įtaką (p. 48–49), tačiau plačiau šios hipotezės neargumentuoja. Istoriografijoje teigiama, kad viskas vyko atvirksiškai: piršlybose tarpininkavo Haličo kunigaikštis Levas (Perejeslavos brolis). Tokiu būdu Traidenis užsitikrino būtiną taiką pietuose¹⁰, o Boleslovui II reikėjo sąjungininkų dėl Krokuvos kunigaikščio Boleslovo Droviojo įpėdinio kandidatūros, taip pat dėl Mazovijos valdų dydžio. Tokiu būdu Boleslovo II pusėje atsidūrė Vladislovas Uolektinis (Vladislovas Lokietka), Traidenis, Levas Danilovičius¹¹.

Aptardama 1294 m. Trojanovo mūšio epizodą, A. Teterycz-Puzio pateikia įdomių įžvalgų, tačiau ignoruoja lenkų istoriografiją. Autorė pasitelkia tik nuorodą į G. Błaszczuko knygą, kur jis aptaria istoriografinį disputą apie įvairiausias šio mūšio aplinkybes¹² ir pateikia nuorodą į Kazimierzo Aściko straipsnį (p. 84–85, 109–110 nuorodos). Tačiau monografijoje, kurioje analizuojama gana siaura problematika, būtų prasminga nuorodose pateikti svarbiausią klausimo literatūrą (juk darbą skaitys ne tik nagrinėjamo periodo specialistai) ir bent aptarti ginčo esmę, nes tarp K. Aściko ir Stanisława Zajączkowskio XX a. septintajame dešimtmetyje kilo diskusija dėl įvairių šio mūšio aspektų (žygio maršruto, Boleslovo II sąjungos su lietuviais, žalos)¹³, kuri paveikė kitų tyrinėtojų nuomonę¹⁴. Nepaisant to, turime atkreipti dėmesį į atsargią A. Teterycz-Puzio pastabą, jog lietuviams palankiais veiksmais Boleslovas II siekė palaužti Lenčycos kunigaikštį Kazimierą II, buvusį antičekiškoje koalicijoje su Vladislavu Uolektiniu ir Pšemyslu II, nes Boleslovas II po Gaudimantės mirties buvo vedęs čekų karaliaus Vaclovo II seserį Kunigundą (nuo 1291 iki 1302 m.) ir buvo suinteresuotas palaikyti gerus santykius su Pšemislų dinastija. Todėl 1294 m. žygis, kai didžiojo kunigaikščio Vytenio pajėgos ramiai pražygiavo Mazoviją ir užpuolė Lenčycą, kur mūšio metu žuvo Lenčycos kunigaikštis Kazimieras II, buvo sėkmingas. XIV a. pradžioje lietuviai, aiškiai turėdami politinių tikslų, 1302 m. žygiavo į Lenkiją paremti Boleslovo II ir lenkų pretendento į Krokuvos sostą Vladislavo Uolekti-

¹⁰ A. Dubonis, *Traidenis...*, p. 124.

¹¹ Ten pat, p. 125.

¹² G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, Poznań, 1998, t. 1, s. 53–55.

¹³ K. Aścik, Najazd litewski na Łęczycę w 1294 r., *Studia i materiały do historii wojskowości*, 1964, t. 10, cz. 1, s. 3–11 (įvairių autorių fragmentišką literatūros apžvalgą, kurioje mūšis yra tik paminėtas, bet ne analizuotas, K. Aścikas pateikia 1–17 nuorodose); S. Zajączkowski, W sprawie najazdu litewskiego na Łęczycę w 1294 r., ten pat, 1966, t. 10, d. 2, p. 321–331; K. Aścik, Jeszcze raz o najeździe litewskim na Łęczycę, ten pat, 1969, t. 15, d. 1, p. 317–321.

¹⁴ R. De d i a l a, 1294 m. Trojanovo mūšis, *Karo archyvas*, t. 31, 2015, p. 9–30.

nio, kuris tuo metu kovojo su Vaclovu II¹⁵. Tačiau istoriografijoje pareikšta nuomonė, kad 1295 ir 1296 m. veiksmai taip pat galėjo būti nukreipti prieš Pšemislių dinastijos įsigalėjimą¹⁶, nors ir teigiama, kad tai buvę paprasčiausi lietuvių plėšikėlių (lot. *latrunculi*) būriai, kurių žygiai nėra aiškiai susiję su politika¹⁷. Tačiau 1295 m. žygi lenkų autorė traktuoja kaip nukreiptą prieš Vaclovą II (p. 87), nes 1294 m. mirė Boleslovo II brolis Konradas II ir Mazovijos kunigaikštis pakeitė savo politikos kryptį. Konrado II valdyta Čersko žemė atiteko jam ir jis užvaldė visą Mazoviją. Taip sustiprėjęs jis parėmė Pšemyslą, o vėliau ir Valdislovą Uolektinį. Lietuviai dėl seniai užmegztų ryšių talkino Boleslovui II kituose žygiuose (1300, 1302, 1305, 1306 m.).

Apibendrinami galime pasakyti, kad A. Tetrycz-Puzio monografija apie Boleslovą II yra vertingas ir įdomus tyrimas, leidžiantis geriau pažinti Mazovijos kunigaikščio veiklą, jo kelią į politinės galios viršūnę. Kalbėdama apie įvykius, susijusius su LDK, autorė nepateikia naujesnių įžvalgų ir remiasi tik lenkų istoriografija, todėl LDK istorija besidomintis skaitytojas šioje knygoje neras nieko naujo, intriguojančio, verčiančio permąstyti ankstesnius istoriografinius teiginius.

Ričardas D e d i a l a
(Vilniaus universitetas)

Dorota Dukwicz. **Rosja wobec sejm u rozbi orowego warszawskiego (1772–1775)**. Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 2015, 330 p. ISBN 978-83-633525-7-8

Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų istoriografija – plati, įvairiautė ir įvairiakalbė. Padalijimų tema analizuojama ir interpretuojama jau daugiau nei du šimtus metų. Kartu tai ir viena labiausiai ideologizuotų temų. Faktas, jog trims povestfalinės tarptautinių santykių sistemos valstybėms palyginti lengvai, nesukeliant karo Europoje, pavyko likviduoti Lenkijos ir Lietuvos Respubliką, ilgus dešimtmečius leido plėtoti mintį apie

¹⁵ *Lietuvos istorija...*, p. 489.

¹⁶ A. S z w e d a, Najazdy litewskie na ziemię dobrzyńską na przełomie XIII/XIV w., *Zeszyty Historyczne WSP w Częstochowie*, 1996, t. 3, s. 88. Jeigu istoriko hipotezė teisinga, Kunigunda netrukė Boleslovui II veikti prieš čekus, o pati greičiausiai tapo politine įkaite, nes realiai neturėjo jokios galios, tad, kaip pats istorikas teigia, ši santuoka buvo laikina (apie 1301 m. Kunigunda vyro buvo išsiųsta atgal į Prahą, kur netrukus įstojo į benediktinių vienuolyną. Mirė 1321 m.).

¹⁷ G. B ł a s z c z y k, min. veik., p. 55–56; *Lietuvos istorija...*, p. 488.

visišką politinę ir moralinę suirutę Respublikoje bei įtvirtinti istoriografijoje pačios Respublikos kaltės dėl jos žlugimo mitą. Prie tendencingo padalijimų interpretavimo prisidėjo Rusijos bei vokiečių valstybių publicistika, nuo pat XVIII a. aštuntojo dešimtmečio siekusi įteigti mintį apie Respublikos vidinį silpnumą, jos keliamą grėsmę tarptautiniam stabilumui bei būtinybę pasidalyti šią valstybę, kad būtų išlaikyta taika Europoje. Ir tik moralinio bei emocinio padalijimų problemos vertinimo atsisakiusioje šiuolaikinėje istoriografijoje buvo pereita prie objektyvaus, archyviniais šaltiniais paremto Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų priežasčių tyrimo bei šio istorinio įvykio įvertinimo tarptautinės teisės aspektu¹.

XX a. devintajame dešimtmetyje naują žodį padalijimų tematika tarė vokiečių mokslininkai Klausas Zernackas ir Michaelis Georgas Mülleris, iškėlė mintį apie „negatyvią Europos valstybių politiką Lenkijos atžvilgiu“ bei „suderintą interesų kompensavimo mechanizmą, veikusį silpniausio valstybių sistemos nario sąskaita“². Lenkų istorikai Tadeuszas Cegielskis ir Łukaszas Kądziela Abiejų Tautų Respublikos padalijimus analizavo kaip viso Vidurio ir Rytų Europos regiono istorijai svarbų reiškinį, atsvaros tašką perkeldami nuo vidinio valstybės smukimo akcentavimo į tarptautinės padėties problemos tyrimus³. Mokslininkai priėjo prie išvados, jog Abiejų Tautų Respublikos žlugimas buvo išraiška gilios krizės, apėmusios visą Europą gerokai iki padalijimų. Istoriografijoje įsiplieskusi diskusija dėl padalijimų priežasčių persikėlė į tarptautinių konferencijų forumą, pasirodė šiam klausimui skirtų monografių ir straipsnių rinkinių⁴, o XX a. pabaigoje naujas istoriografijos tendencijas apibendrinančių trijų padalijimų istorijos pasakojimą pateikė Birmingamo universiteto profesorius Jerzy Lukowskis⁵.

¹ Plačiau apie padalijimų problemos vertinimus istoriografijoje žiūrėti: M. H. Serejski, *Europa a rozbiory Polski. Studium historiograficzne*, Warszawa, 1970 (pakartotinis knygos leidimas – 2009 m.); J. Michalski, *Historiografija polska wobec problematyki pierwszego rozbioru*, *Przegląd Historyczny*, t. 63, 1972, z. 3, s. 425–436; J. Topolski, *Moralizatorstwo czy wyjaśnienie – o głównym motywie polskiej historiografii poświęconej rozbiorom*, ten pat, sąs. 4, p. 615–626; J. Topolski, *Poglądy na rozbiory Polski, Stosunki polsko-niemieckie w historiografii*, red. J. Krasuski, t. 1: *Studia z dziejów historiografii polskiej i niemieckiej*, Poznań, 1974, s. 410–415.

² K. Zernack, *Pollen und Russland. Zwei Wegeinder europäischen Geschichte*, Berlin, 1994; M. G. Müller, *Die Teilungen Polens 1772–1793–1795*, München, 1984; K. Zernack, *Abiejų Tautų Respublika josios padalijimų metu*, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, red. Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė, Vilnius, 1997, p. 423–448.

³ T. Cegielski, Ł. Kądziela, *Rozbiory Polski. 1772–1793–1795*, Warszawa, 1990.

⁴ T. Cegielski, *Finis Poloniae. Spory historyków polskich wokół rozbiorów Rzeczypospolitej*, *Wiadomości Historyczne*, 2, 1996, s. 65–71; *Польша и Европа в XVIII веке. Международные и внутренние факторы разделов Речи Посполитой*, Москва, 1999. Plačiau XX–XXI a. sandūros padalijimų istoriografijos klausimai aptarti: R. Šmigelskytė-Stukienė, Geopolitinė situacija Europoje ir Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimai, *Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai*, 1 dalis: *Sankt Peterburgo konvencijos*, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2008, p. 16–50; D. Dukwicz, *Kilka słów na temat historiografii pierwszego rozbioru*, W. Konopczyński, *Pierwszy rozbiór Polski*, Kraków, 2010, s. XLVII–LI.

⁵ J. Lukowski, *The Partitions of Polans 1772, 1793, 1795*, London, New York, 1999.

Vis dėlto gausi lenkų, rusų, austrų, vokiečių, britų bei kitų šalių istoriografija neišsėmė padalijimų problemos. Temos literatūroje iki šiol diskutuojama tiek dėl pirmojo padalijimo priežasčių, tiek dėl jo įtakos tolesniam Lenkijos ir Lietuvos valstybės likimui. Viena tamsiausių dėmių padalijimų istoriografijoje ilgą laiką buvo Rusijos imperijos vaidmens užgrobtų teritorijų legalizavimo procese tyrimai, kaip ir trijų sąjunginių valstybių – Prūsijos, Rusijos ir Austrijos – tarpusavio santykiai 1772–1775 m. laikotarpiu. Tokia situacija susiklostė ne tik dėl tendencingo padalijimo problemos vertinimo imperinėje bei sovietinėje istoriografijose, bet ir dėl Rusijos archyvinių dokumentų prieinamumo. Moksliniams tyrimams būtini rusiškosios proveniencijos dokumentai, saugomi žinybiniame Rusijos imperijos užsienio politikos archyve Maskvoje, užsienio šalių mokslininkams daugybę dešimtmečių buvo sunkiai pasiekiami. Tuo tarpu ilgametis šio archyvo direktorius Piotras Stegnij, 2002 m. išleidęs padalijimų dokumentų publikaciją rusų kalba⁶, neišnaudojo galimybės į mokslo apyvartą įvesti naujų Rusijos, Austrijos ir Prūsijos susitarimų genezę atskleidžiančių šaltinių ir savo darbe iš esmės pakartojo XIX a. rusų istoriografijos klasiško Sergejaus Solovjovo suformuluotas padalijimų vertinimų schemas⁷.

Įveikti pirmojo padalijimo istoriografijos spragas sėkmingai ėmėsi lenkų istorikė Dorota Dukwicz, išsikėlus ti tikslą ne tik atskleisti 1772–1775 m. Rusijos vykdytą politiką Respublikos atžvilgiu, bet ir nustatyti užsienio valstybių dominavimo Lenkijoje ir Lietuvoje mechanizmą, o kartu atsakyti į klausimą dėl Respublikos suverenumo laipsnio bei jos priklausomybės nuo galingųjų kaimyninių valstybių XVIII a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje.

Autorė pasirinko originalią problemos formulavimo ir pasakojimo konstravimo priegą – padalijimo legalizavimo istorijos dėstymą ne iš Respublikos pozicijų, bet per Rusijos dvaro tikslų ir jų įgyvendinimo prizmę. Padalijimo įteisavimo proceso atskleidimas, žvelgiant į jį iš Sankt Peterburgo perspektyvos, atvėrė naujus problemos rakursus ir leido pamatyti tuos Rusijos politikos tikslus ir jų įgyvendinimo mechanizmus, kurių neužčiuopė pirmojo padalijimo monografinius tyrimus atlikę Herbertas Kaplanas⁸ ir Władysławas Konopczyński⁹.

Siekdama atskleisti Rusijos politiką, D. Dukwicz pasitelkė tiek plačią temos literatūrą, tiek gausius pirminius šaltinius – Lenkijos, Rusijos, Austrijos ir Vokietijos archyvuose kruopščiai surinktus ir kritiškai išanalizuotus archyvinius dokumentus. Darbo šaltinių pagrindą sudaro Rusijos imperijos užsienio politikos archyvo fonduose Nr. 79 (Rusijos

⁶ П. В. Стегний, *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795*, Москва, 2002.

⁷ Płg. D. Dukwicz, Kilka słów na temat historiografii pierwszego rozbioru, W. Konopczyński, *Pierwszy rozbiór Polski*, s. XLIX.

⁸ H. Kaplan, *The First Partition of Poland*, New York, London, 1962.

⁹ W. Konopczyński, *Pierwszy rozbiór Polski*, Kraków, 2010. Ši monografija buvo išleista praėjus net 63 metams nuo jos parašymo, kadangi leidybą 1947 m. užblokavo komunistinė Lenkijos vadovybė.

santykiai su Lenkija), Nr. 80 (Varšuvos misija) ir Nr. 32 (Austrijos diplomatinės korespondencijos apžvalga) surinkti dokumentai, kurių didžioji dalis į mokslinę apyvartą įvedami pirmą kartą.

Atsižvelgiant į išsiskeltą tikslą, tyrimui pasirinktos aiškios ir tiksliai apibrėžtos chronologinės ribos – 1772–1775 m., t. y. laikotarpis, kurio pradinė riba siejama su padalijimą įgyvendinti į Varšuvą atvykusio naujojo Rusijos pasiuntinio ypatingiems pavedimams ir įgaliotojo ministro Otto Magnuso von Stackelbergo (1736–1800) diplomatinės misijos pradžia (1772 m. rugsėjis), o galutinė cezūra susijusi su padalijimą legalizavusio Varšuvos seimo darbo pabaiga (1775 m. balandis). Monografiją sudaro 4 skyriai, chronologiniu dalykiniu principu aprėpiantys šias temas:

- 1) Sankt Peterburgo dvaro keltų tikslų Stackelbergo misijai ir Rusijos veiksmų plano Respublikos atžvilgiu analizė (1 skyrius);
- 2) pasirengimo seimui ir seimo darbo pradžios laikotarpio tyrimas, kuriame parodoma, kokiomis priemonėmis ir būdais Rusijos pasiuntinys Stackelbergas pasiekė, kad seimas susirinktų ir jame būtų pradėtas padalijimo legalizavimo procesas (2 skyrius);
- 3) derybų dėl sutarčių su Austrija, Prūsija ir Rusija pasirašymo bei valdymo formos įstatymo užkulisų aptarimas, atskleidžiantis sąjungininkų nesutarimus bei jų turimas skirtingas Respublikos ateities vizijas (3 skyrius);
- 4) Rusijos politikos Respublikos atžvilgiu pokyčiai, išryškėję ratifikavus padalijimą (4 skyrius).

Analizuodama Rusijos pozicijas Respublikos atžvilgiu pirmojo padalijimo laikotarpiu, D. Dukwicz pagrįstai suabejojo W. Konopczyńskio įžvalga, jog 1772 m. „Respublika iš Rusijos savarankiško veikimo dominiumo tapo savotiška *puissance intermédiaire*, t. y. tarpine valstybe, o jos likimas priklausė nuo trijų valstybių sutartinės valios¹⁰. Detaliai ištyrusi Rusijos pasiuntinio Varšuvoje susirašinėjamą su Sankt Peterburgo dvaru ir jam įteiktas imperijos vadovybės instrukcijas, mokslininkė įrodė, jog Respublikos statuso pokyčiai iš Rusijos dominiumo (*dominium Rosyjskie*) į trijų dvarų kondominiumą (*kondominium trzech dworów*) rusų diplomatijoje turėjo būti tik laikini – iki bus pasirašytos teritorijų atidavimo sutartys su Austrija, Prūsija ir Rusija, t. y. tik iki 1773 m. rugsėjo. Knygoje įrodoma, kad pirmojo padalijimo kontekste esminių permainų Rusijos politikoje Respublikos atžvilgiu neįvyko – pagrindinis Stackelbergo misijai keltas tikslas, įgyvendinus jam skirtą pirmąją užduotį, t. y. pasiekus teritorijų atidavimo patvirtinimo Lenkijos ir Lietuvos seime, – buvo Rusijos įtakos atkūrimas šioje valstybėje ir jos suvereniteto apribojimas. Šio tikslo buvo siekiama eskaluojant „sąjungininkų vienybę“ (taip užkertant kelią Respublikai sulaukti pagalbos iš Prancūzijos, Anglijos ir kitų Europos valstybių),

¹⁰ W. Konopczyński, *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej*, Kraków, 1917, s. 154–155.

ties pradėdant naujais pagrindais formuoti prorusišką grupuotę Lenkijoje ir Lietuvoje, tiek išlaikant bendradarbiavimą su karaliumi Stanislovu Augustu Poniatovskiu, nors pirmiame Rusijos veiksmų plane toks bendradarbiavimas ir nebuvo numatytas.

Stabtelkime prie monografijoje aptartos vienos iš Rusijos įtakos susigrąžinimo Respublikoje priemonių – uždavinio sukurti naują prorusišką grupuotę Lenkijoje ir Lietuvoje. Šis uždavinys buvo detalizuotas 1772 m. rugpjūtį parengtoje Rusijos užsienio reikalų ministro Nikitos Panino instrukcijoje į Varšuvą siunčiamam pasiuntiniui: Stackelbergui buvo nurodyta prorusišką grupuotę formuoti ne iš dominuojančią padėtį Respublikoje užimančių dignitorių, bet „iš visuomenės pasitikėjimą ir pagarbą turinčių žmonių“ (p. 59–60). Tai reiškė atsitraukimą nuo bendradarbiavimo su Čartoriskų *Familija* ir atsigrėžimą į vidurinėsios bajorijos sluoksnį, kuriame buvo tikimasi sudaryti Rusijai lojalią didikų įsigalėjimu nepatenkintų bajorų „partiją“. Padalijimo įteisėjimui seime pakako tik „pasikliauti karjeristais ir parsidavėliais, kurie norėtų dalyvauti seime ir būtų pasiryžę savo parašais patvirtinti visus pageidavimus“ (p. 60), o ilgalaikėje perspektyvoje Rusijos įtakos susigrąžinimą ir jos išlaikymą, kaip taikliai pastebėjo D. Dukwicz, galėjo garantuoti respublikoniškų idealų išskėlimas, „aristokratiškos tironijos“ nuvertimo šūkiu, nukreipti ne tik į Čartoriskius, bet ir į Baro konfederacijos vadovus, nors jų vardai N. Panino instrukcijoje ir nebuvo minimi (p. 61). Taip Rusijos dvaro politikoje nuo rėmimosi padėtimi nepatenkintais didikais¹¹ ar tradicinio disidentų teisių gynimo eskalavimo¹² buvo pereita prie vidurinėsios bajorijos (*des gens médiocres*) grupuotės sudarymo, į kurią buvo tikimasi persivilioti ir vadinamąją „saksų partiją“ Respublikoje (p. 137). Kaip naujos prorusiškios grupuotės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kūrėją Rusijos pasiuntinys Stackelbergas matė Vilniaus vyskupą Ignotą Jokūbą Masalskį, todėl dėjo visas pastangas, kad būtų panaikintas jo dvarų sekvestras, o pats vyskupas sugrįžtų iš emigracijos į Respubliką (p. 139–140). Būtent Vilniaus vyskupui buvo patikėta pravesti 8 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelius: Vilniaus, Smolensko, Starodubo, Lydos, Gardino, Valkavisko, Minsko ir Rečicos. Buvo tikimasi, kad šiuose pavietuose I. J. Masalskiui pavyks sutelkti prorusiškai nusiteikusių bajoriją ir į seimą išrinkti padalijimui įteisinti parankius bajorus.

Monografijoje aptardama Respublikos vidaus situaciją Varšuvos seimo išvakarėse, D. Dukwicz naujai įvertino 1773 m. priešseiminę kampaniją ir atskleidė iki tol

¹¹ 1762 m. į sostą sėdusios Rusijos imperatorės Jekaterinos II siekiai remtis „Rusijai geranoriškais magnatais, visų pirma Čartoriskiais“ detalizuoti Zofios Zielińska monografijoje: Z. Zielińska, *Polska w okowach „Systemu północnego“ 1763–1766*, Kraków, 2012.

¹² Disidentų klasavimo eskalavimas kaip Rusijos hegemonijos įtvirtinimo Respublikoje priemonė detaliai atskleistas Marios Cecylios Lubińskos ir Boriso Nosovo darbuose, žr.: M. C. Lubińska, *Sprawa dysydencika 1764–1766*, Kraków–Warszawa, 1911; Б. В. Носов, *Установление российской господства в Речи Посполитой 1756–1768 гг.*, Москва, 2004, с. 321–356.

istoriografijoje neanalizuotą karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio vaidmenį joje (p. 155–178). N. Repnino planuose buvo numatytas Respublikos monarcho eliminavimas. Ta linkme turėjo veikti pasiuntinys Stackelbergas. D. Dukwicz atlikta šaltinių analizė parodė, kad jau 1773 m. pradžioje Stanislovas Augustas ėmė aktyviai telkti savo grupuotę. Priešindamas Rusijos pasiuntinio keliamiems reikalavimams, Stanislovas Augustas intensyviai ieškojo naujų šalininkų tarp vidurinėsios bajorijos atstovų, formavo savo dvaro grupuotę, kartu silpnindamas prorusišką „partiją“. Karaliaus veikla ne tik komplikavo Rusijos pasiuntinio Stackelbergo sudarytą seimelių scenarijų, bet ir privertė jį sutikti su siūlomais projektais valstybės valdymo klausimais. Kitaip, nei ankstesnėje temos istoriografijoje, Stanislovo Augusto dvaro grupuotės susiformavimą nukeliančioje į laikotarpį po pirmojo padalijimo įteisinimo (t. y. 1774 ir 1775 m. grabnyčių seimelius¹³), D. Dukwicz pagrįstai įrodo, kad naująją dvaro grupuotę karalius sudarė 1773 m. pirmajame ketvirtyje ir, remdamasis sau ištikimais žmonėmis, visų pirma ėmė aktyviai veikti Lietuvos seimeliuose. Dvaro grupuotės sutelktumas ir priešinimasis trijų užsienio valstybių primetamiems reikalavimams lėmė, jog ne tik priešseiminė kampanija, bet ir seimo darbas klostėsi kitaip, nei planavo trijų padalijimų įteisinimo siekę valstybių valdovai. Tokioje situacijoje Rusijos įtaką Respublikoje galėjo laiduoti tik pusiausvyros palaikymas tarp karaliaus šalininkų ir prorusiškos „partijos“, paremtas tam tikromis nuolaidomis valstybės reformų srityje.

1773 m., siekdami įgyvendinti priešseiminę kampaniją, Rusijos, Prūsijos ir Austrijos pasiuntiniai Respublikoje buvo pasidaliję įtakos sferas: Rusijai teko Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Voluinė, austrams – Krokuvos, Sandomiero, Liublino vaivadijos ir Podolė, Prūsijai – Ravos, Lenčycos, Seradzo, Kujavijos, Palenkės, Mazovijos vaivadijos bei Didžioji Lenkija. Į padalijimą žvelgdama per Rusijos politikos prizmę ir siekdama atskleisti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių veiklą, D. Dukwicz taikliai pastebėjo, jog Rusijos pasiuntinys Stackelbergas, nepaisydamas pasidalijimo įtakos sferomis, gana dažnai veikė ir savo kolegų vokiečių kontroliuojamose vaivadijose, taip nuosekliai susigražindamas Rusijos hegemoniją visoje Respublikoje (p. 153–154).

Monografijoje parodoma, kad būtent Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Stackelbergui kėlė daugiausia rūpesčių: buvo siekiama eliminuoti tiek Čartoriskų grupuotės, tiek karaliaus įtaką seimeliams, o tam reikėjo didžiosios dalies visai priešseiminei kampanijai skirtų lėšų – 2250 duktų (p. 155–157). Priešseiminės kampanijos eiga Lietuvoje atskleidžiama pasitelkiant Rusijos pasiuntinio pranešimus bei Stanislovo Augusto ir Lietuvos rūmų išdininko Antano Tyzenhauzo korespondenciją. Tačiau pastebėsime, jog pasirinkus tokią prieigą iš žiūros lauko išslydo „vietinė“ medžiaga – Lietuvos Didžio-

¹³ Plg. S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz, Podskarbi nadworny Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. I, Londyn, 1970, s. 130.

sios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos bei opoziciškai Stanislovui Augustui nusiteikusių didikų korespondencija. Pagrindiniu istoriografijos darbu seimelių eigai pažinti tapo ne šią problemą analizavusio Eugenijaus Aniščankos tyrimai¹⁴ ar paviėtų seimelių instrukcijos bei laudos, aktuotos paviėtų teismų aktų knygoje ir tebesaugomos Lietuvos valstybės istorijos archyve Vilniuje bei Baltarusijos nacionaliniame istorijos archyve Minske, bet Rusijos pasiuntinio diplomatiniai pranešimai ir Stanisłowo Kościałkowskio monografija apie Antaną Tyzenhauzą¹⁵. Tokiu būdu liko nepanaudoti ne tik Mozoriaus ir Slanimo seimelių veiklos šaltiniai, apie kuriuos duomenų nebuvo pateikęs S. Kościałkowski, ir kurių eigos D. Dukwicz neaptarė, bet ir kita seimelių medžiaga, kurią į istoriografiją dar 2003 m. įvedė E. Aniščanka. Šio baltarusių mokslininko sukaupta seimelių šaltinių bazė bei tyrimai apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rytinių vaivadijų inkorporavimą į Rusijos imperijos sudėtį neabejotinai būtų palengvinę Lietuvos bajorijos laikysenos padalijimo akivaizdoje analizę¹⁶. Antai remdamasi Stackelbergo raportais D. Dukwicz tvirtina, kad „apie Slanimo seimelį žinoma tik tai, jog seime nebuvo šiame bajorų suvažiavime išrinktų pasiuntinių“¹⁷. Tačiau 1773 m. situaciją Slanime kiek plačiau nušviečia E. Aniščanka, pateikdamas informacijos apie tų metų vasarį susirinkusio tribunolinio ir ūkinio Slanimo seimelio nutarimus. Iš jų matyti, kad pavieto bajorija padalijimo akivaizdoje pagrindinį dėmesį skyrė ne politinių, bet ūkinių klausimų sprendimui: mokesčius renkančių komisarų darbo apmokėjimui, matų sistemos suvienodinimui, furažo pristatymo kariuomenei valstiečių vežimais klausimams ir t. t.¹⁸ Apie politinių grupuočių kovą ar nesutarimus Slanimo paviete 1773 m. ankstyvą pavasarį turimuose šaltiniuose informacijos nėra. Tokia situacija yra visiškai suprantama žinant, kad Rusijos valdžios nurodymu dar 1772 m. pradžioje būtent Slanime, priklausiusiame Baro konfederacijos metu prieš Rusiją aktyviai kovojusiam etmonui Mykolui Kazimierui Oginskiui, buvo įkurdinta pagrindinė Rusijos kariuomenės būstinė, o rusų kariniai daliniai dislokuoti Lietuvos Brastoje (Breste), Pinske, Nesvyžiuje ir Slucke¹⁹. Oficialiai šie daliniai turėjo būti tik įvedamos reguliariosios kariuomenės avangardas,

¹⁴ Я. К. Анішчанка, *Інкарпарацыя. Літоўская правінцыя ў падзеллах Рэчы Паспалітай*, Мінск, 2003, с. 183–190.

¹⁵ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz, Podskarbi nadworny Wielkiego Księstwa Litewskiego*.

¹⁶ Žr.: Я. К. Анішчанка, *Беларусь у часы Кацярыны II (1772–1796 гады)*, Мінск, 1998, с. 55–56; Я. К. Анішчанка, *Палітычная гісторыя Беларусі ў часы падзелаў Рэчы Паспалітай*, Мінск, 2006, с. 88–94.

¹⁷ D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu rozbiorowego warszawskiego (1772–1775)*, Warszawa, 2015, s. 158.

¹⁸ Я. К. Анішчанка, *Інкарпарацыя...*, с. 186.

¹⁹ Б. В. Носов, *Литва и Россия накануне и во время Первогораз дела Речи Посполитой, XVIII ам-žiaus studijos*, t. 1: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2014, p. 106–107.

privalėję užsiimti jos aprūpinimo maistu bei pašaru organizavimu, tačiau realiai jie atliko ir vietos bajorijos prievartos bei kontrolės funkcijas²⁰.

Mozyriaus pavieto bajorijos laikysena padalijimo įteisavimo seimo išvakarėse aiškėja iš šio pavieto seimelio instrukcijos, 1773 m. kovo 23 d. pasirašytos keturiolikos pavieto pareigūnų, vadovaujamų maršalo Jono Mikalojaus Oskierkos (*Jan Mikolaj Oskieka*)²¹. Siųsdami į seimą pakamarių Konstantiną Liudviką Jelenski (*Konstanty Ludwik Jeleński*) ir žemės raštininką Adomą Lenkevičių-Ipohorski (*Adam Lenkiewicz-Ipohorski*), Mozyriaus bajorai ne tik reikalavo nubausti pasikėsavimo į karalių organizatorius, bet taip pat „Tėvynės tėvo“ prašė dėti visas pastangas, kad būtų išgelbėta žūstanti valstybė, užtikrintos lenkų tautos laisvės ir Tėvynės teritorijos vientisumas²². E. Aniščankos surasta Mozyriaus seimelio instrukcija patvirtina D. Dukwicz perteikiamą S. Kościalkowskio įžvalgą, jog už K. L. Jelenski ir A. Lenkevičiaus-Ipohorski kandidatūrų stovėjo pats karalius (p. 168).

Aptariamos monografijos autorė teigia, jog pagal pirmąjį nurodytą seimelių terminą – 1773 m. kovo 23 d., Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje susirinko tik 4 seimeliai: Trakų, Naugarduko, Gardino ir Kauno, kuriuose buvo išrinkti 8 pasiuntiniai (p. 169). Likusieji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimeliai, autorės nuomone, atstovus į seimą išrinko tik pakartotiniuose rinkimuose, įvykusiųose balandžio 6 d. Patikslinti ir koreguoti šią informaciją padeda parlamentarizmo tyrėjų įdirbis. Temos istoriografijoje žinoma, kad Minsko vaivadijos bajorija savo pasiuntinius į seimą – Minsko raikytoją Tada V�ladkevičių (*Tadeusz Wołodkowicz*) ir sargybininkaitį Stanislovą Boguševičių (*Stanislaw Bohuszewicz*) – išrinko 1773 m. kovo 22 d. Seimeliui vadovavo žemės teismo teisėjas Pranciškus Unichovskis (*Franciszek Unichowski*), o instrukciją, reikalaujančią „ginti tautos tikėjimą, laisves ir teises“, siekti susigrąžinti išdraskytą kraštą bei užtikrinti jo teritorijų vientisumą, tąkart pasirašė 123 pavieto bajorai²³.

Informacijos apie taip pat kovo 22 d. Vilniuje prasidėjusį priešseiminį seimelį randame Roberto Jurgaičio daktaro disertacijoje. R. Jurgaitis nurodo, jog 1773 m. kovo 22 d. susirinkusį Vilniaus seimelį atidarė šios vaivadijos vėliavininkas Kristupas Giedraitis, tačiau jau tą pačią dieną dėl kilusių bajorijos nesutarimų seimelis iširo. Manifestą prieš neteisėtus veiksmus Vilniaus seimelyje į pavieto aktų knygas įrašė Vilniaus vaivadijos pilies teismo teisėjas Dominykas Kaminskis. Tik balandžio 6 d. Vilniaus bajorijai pavyko išrinkti pasiuntinius į Varšuvos seimą, o seimelio instrukciją į aktų knygas tąkart įrašė vėliavininkas Kristupas Giedraitis²⁴. Vilniaus seimelio eiga rodo, kad kitaip, nei teigia

²⁰ Ten pat, p. 107.

²¹ Я. К. Анішчанка, *Інкарпарацыя...*, с. 185.

²² Ten pat.

²³ Ten pat, p. 185, 223.

²⁴ R. Jurgaitis, *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m. Daktaro disertacija*, Kaunas, 2007, p. 233.

D. Dukwicz, Vilniaus vyskupui I. J. Masalskiui tik iš antro karto pavyko sklandžiai pravesti Vilniaus seimelį.

Pirmuoju seimelių sušaukimo terminu – 1773 m. kovą – į seimelį susirinko ir Lietuvos Brastos (Bresto) vaivadijos centrinio pavieta, ir Pinsko pavieta bajorai. Kovo 23 d. 61 instrukciją pasiuntiniams pasirašęs Lietuvos Brastos seimelio dalyvis įpareigojo savo atstovus – Lietuvos kardininką Mykolą Jeronimą Radvilą (*Michał Hieronim Radziwiłł*) ir žemės teisėją Pranciškų Ursiną Nemcevičių (*Franciszek Ursyn Niemcewicz*) – užtikrinti dominuojančią katalikų tikėjimo bajorų padėtį, ginti Respublikos teritorijos vientisumą, kardinalines teises, užtikrinti unijos su Lenkijos Karūna aktu ir Lietuvos Statutais garantuotą pasaulietinių ir bažnytinių valdų neliečiamumą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje bei užkirsti kelią prievartiniam posesijų grobstymui karališkosiose ekonomijose. Šio seimelio instrukcijoje, kaip pažymi E. Aniščanka, buvo pateikti ir privačius Radvilų giminės interesus atspindintys reikalavimai (sugrąžinti sekvestruotus Karolio Stanislovo Radvilos dvarus), taip pat „suteikti didįjį antspaudą Joachimui Chreptavičiui (*Joachim Chreptowicz*)”²⁵. Kovo 24 d. buvo priimta Pinsko pavieta seimelio instrukcija pasiuntiniams į seimą: žemės teisėjui Adomui Skirmuntui (*Adam Skirmunt*) ir pilies teisėjui I. Kužaneckiui (*Kurzaniecki*). Šį dokumentą pasirašė 86 pavieta bajorai, tarp kurių buvo pavieta vėliavininkas kunigaikštis Feliksas Druckis-Liubeckis (*Feliks Drucki-Lubecki*), žemės teisėjas Kajetonas ir medžioklis Pranciškus Kužaneckiai, pilies teisėjas Antanas Širma (*Antoni Szyrma*) ir kiti pavieta pareigūnai²⁶.

Lietuvos Brastos seimelio instrukcijos turinys, kurį į istoriografiją įvedė E. Aniščanka, prieštarauja D. Dukwicz teiginiui, kad šio seimelio rezultatus galima laikyti neabejotina rusų sėkme, nes Stackelbergo nurodymu šiam seimeliui vadovavo vietos kaštelionas Martynas Matuševičius (*Marcin Matuszewicz*), o abu išrinkti pasiuntiniai buvo prorusiškos orientacijos politikai (p. 167). Seimelio reikalavimai pasiuntiniams ginti Lenkijos ir Lietuvos valstybės sienų vientisumą, kaip ir pakanclerio J. Chreptavičiaus, kurį pati autorė laiko karaliaus Stanislovo Augusto atstovu (p. 227), protegavimas leidžia teigti, kad ir Brastos seimelyje buvo ryški valdovo dvaro grupuotės įtaka.

Manytina, jog detalesnė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų seimelių dokumentų analizė būtų sudariusi galimybę visapusiškai pažvelgti į politinių grupuočių laikyseną Varšuvos seimo išvakarėse, taip pat praplėstų informaciją apie seimelių eigą ne tik Mozyriaus ir Slanimo pavietuose, bet ir vakarinėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalyje. Vien iš istoriografijoje žinomų Lietuvos Brastos, Gardino, Pinsko, Naugarduko, Mozyriaus, Lydos ir Minsko seimelių instrukcijų pasiuntiniams į Varšuvos seimą matyti, jog bajorija įpareigojo savo atstovus protestuoti prieš pasikėsinimą į Respublikos

²⁵ Я. К. Анішчанка, *Інкарпарацыя...*, с. 184–185.

²⁶ Ten pat, p. 183–184, 222–223.

teritorinį vientisumą, reikalavo išlaisvinti kraštą nuo užsienio kariuomenės ir nesiimti spęsti jokių jiems įteiktoje instrukcijoje numatytus įpareigojimus viršijančių klausimų²⁷. Galima numanyti, jog šie seimeliai buvo karaliaus Stanislovo Augusto grupuotės įtakoje. Tačiau nustatyti, kuriuose konkrečiai seimeliuose pasiuntinių išrinkimą lėmė Vilniaus vyskupo I. J. Masalskio įtaka, nepavyko. Remdamasi Stanislovo Augusto ir Antano Tyzenhauzo korespondencija D. Dukwicz teigė, jog I. J. Masalskio įtaka galėjo būti didesnė, nei atspindi rusų pasiuntinio Stackelbergo pranešimuose N. Paninui. Jie galėjo apimti ne tik Lietuvos, bet ir Karūnos seimelius (p. 175). Taigi klausimas dėl vyskupo I. J. Masalskio vaidmens 1773 m. priešseiminėje kampanijoje ir toliau lieka atviras.

Kita vertus, svarbu pažymėti, jog išanalizavusi ir susisteminusi duomenis apie į seimą išrinktus bei realiai jame dalyvavusius Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovus, D. Dukwicz patikslino pasiuntinių skaičių, iš viso nurodydama Varšuvos seime dalyvavus 112 pasiuntinių, iš kurių Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei atstovavo 29, karūnai – 83 bajorai. Tuo tarpu istoriografijoje pasiuntinių rūmų narių skaičius iki šiol svyravo nuo 102 iki 111²⁸, o Lietuvos atstovų sąrašė buvo žinomos tik 25 pavardės²⁹. Pagal politinę laikyseną seime, D. Dukwicz duomenimis, 12 Lietuvos pasiuntinių buvo prorusiškos orientacijos bajorai, iš kurių Stackelbergas tikėjosi bendradarbiavimo ir įtraukė juos į padalijimo sutartį rengusią deputaciją. Tačiau seimo veiklos analizė atskleidė, kad daugiau nei pusė šių pasiuntinių seime pasireiškė kaip karaliaus šalininkai, o tokius pasiuntinius kaip Gardino atstovas Juozapas Jelskis (*Józef Jelski*) ar Lydos atstovas Juozapas Stypulkovskis (*Józef Stypulkowski*) įtraukti į deputacijos sudėtį siekė pats karalius, taip tikėdamas daryti įtaką šios institucijos veiklai (p. 163, 176–177).

Įvertindama 1773 m. priešseiminės kampanijos eigą, D. Dukwicz pagrįstai teigia, kad rusų pasiuntiniui Stackelbergui taip ir nepavyko suformuoti plataus prorusiško vidurinėsios bajorijos užnugario, o Varšuvos seime jam teko remtis tik nedidele prorusiškos orientacijos grupuote. Žvelgiant iš tolimesnės perspektyvos, Rusijos pasirinktas naujas įtakos Respublikoje atkūrimo modelis, kai veikiama ne per vieną didikų grupuotę, bet per plačius vidurinėsios bajorijos sluoksnius, kaip atsvarą visuomenėje įsitvirtinusiems magnatams (kurių didžioji dalis Baro konfederacijos laikotarpiu perėjo į Rusijai priešišką pusę), veiksminga Rusijos įsitvirtinimo priemone tapo ne iš karto. Pirmojo padalijimo kontekste pademonstruota nuosekli bajorijos skaidymo ir prorusiškos grupuotės telkimo politika Rusijos lauktų rezultatų davė netolimoje ateityje. Kita vertus, pastebėsime, jog laikotarpiu po pirmojo padalijimo įteisinimo Respublikos valdovui Stanislovui Augustui ir toliau vykdant nuoseklią nominacinę politiką, gausiai dalijant šv. Stanislovo ordinus

²⁷ Я. К. Анішчанка, *Палітычная гісторыя Беларусі ў часы падзелаў Рэчы Паспалітай*, с. 90.

²⁸ Płg. M. Drozdowski, Przyjęcie traktatów rozbiorowych przez delegację i sejm polski w 1773 r., *Rocznik Historyczny*, t. 41, 1973, s. 83.

²⁹ Я. К. Анішчанка, *Інкарпарацыя...*, с. 187–188.

(iki 1788 m. buvo išdalyta daugiau kaip 650 šv. Stanislovo ordinų, 1795 m. ordino kavaliarių skaičius perkopė 1600; vien Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje šis ordinas buvo suteiktas 525 bajorams)³⁰ bei intensyviai susirašinėjant su pavietų bajorijos politiniu elitu, pavyko ne tik suformuoti savo „partiją“, bet ir ją išlaikyti bei plėsti. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje rojalistinę grupuotę pirmasis organizavo rūmų išdininkas Antanas Tyzenhauzas, o jį nušalinus 1784 m. šią misiją tęsė Joachimas Chreptavičius³¹. Suvokiant jėgų pasiskirstymo Respublikoje situaciją pirmojo padalijimo įteisavimo laikotarpiu, nė kiek nestebina faktas, kai po dvidešimties metų Rusijai inspiruojant Targovicos konfederaciją ir vėl manipuliuojant bajoriškų laisvių sugražinimo šūkiomis, nebepakako remtis vidurinėsios bajorijos sluoksniu, bet reikėjo gręžtis į bežemius bajorus.

Vertinant Rusijos, Prūsijos ir Austrijos diplomatijos veiksmus pirmojo padalijimo legalizavimo laikotarpiu, aptariamoje monografijoje išryškintos tiesioginės sąsajos tarp Rusijos pozicijų Abiejų Tautų Respublikoje susilpnėjimo ir teritorinės Austrijos bei Prūsijos ekspansijos, išeinančios už 1772 m. Sankt Peterburgo konvencijos ribų, su kuria Rusija buvo priversta sutikti (p. 249–259). Kita vertus, atliktas išsamus tyrimas atskleidė, jog nesutarimai tarp sąjungininkų buvo akivaizdūs tiek dėl Respublikos valdymo formos, tiek sosto paveldėjimo, disidentų teisių, tiek ir dėl prekybos sąlygų, o tai teikė vilčių Respublikos seimui bei skatino jį priešintis padalijimo ratifikavimui. Įveikiant šį pasipriešinimą buvo panaudotos visos įmanomos priemonės – papirkinėjimas (valstybės sąjungininkės tam tikslui net buvo įsteigusios specialų fondą), dezinformacija, žadamos įvairios protekcijos, taip pat prievarta: valdų sekvestravimas, areštai, karinės rekvizicijos bei grasinimas dar didesniais teritoriniais nuostoliais ar net karu, galinčiu visiškai sunaikinti Respubliką.

Knygos pabaigoje atsakydama į išsiskeltą klausimą dėl Lenkijos ir Lietuvos valstybės suverenumo, autorė pažymi, jog būtent pirmojo padalijimo įteisavimo seime laikotarpiu Respublikoje buvo įtvirtintas Rusijos dominavimas, kuris, paremtas rusų pasiuntinio Stackelbergo palaikoma vidaus jėgų pusiausvyra, išsilaikė iki pat Ketverių metų seimo epochos.

Poliublininei Lenkijos ir Lietuvos valstybės istorijai skirtos lenkų istoriografijos fone aptariama monografija išsiskiria nuosekliu ir precizišku valstybės pavadinimo vartojimu. Nors analizuojamuose XVIII a. šaltiniuose gana dažnai tiek Lenkijos Karalystė, tiek Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vadinama Lenkija, D. Dukwicz šio pavadinimo

³⁰ E. Gudas, Šv. Stanislovo ordinas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: kavalieriai ir jų dokumentai, *Praemiando incitat. Šventojo Stanislovo ordinas. Skirta 250-osioms Šventojo Stanislovo ordino įsteigimo metinėms (1765–2015). Tarptautinės parodos katalogas*, sud. V. Dolinskas, E. Gudas, G. Skujutė, Vilnius, 2016, p. 123–159.

³¹ R. Butterwick, Oświecona monarchia Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764–1795), *Rozkwit i upadek I Rzeczypospolitej*, pod red. R. Butterwicka, Warszawa, 2010, s. 247; K. Tracki, *Ostatni kanclerz litewski Joachim Litawor Chreptowicz w okresie Sejmu Czteroletniego 1788–1792*, Wilno, 2007, s. 45–55.

neperkėlė į monografinį pasakojimą. Knygoje Lenkijos ir Lietuvos valstybė nuosekliai vadinama Abiejų Tautų Respublika arba tiesiog Respublika, užrašant pavadinimą senąja šio žodžio rašybos forma „Rzeczypospolita“. Lenkijos pavadinimas įvardijant visą valstybę knygoje daugiau atsitiktinis (pvz., p. 195). Cituojamuose dokumentuose lenkų kalba taip pat sutinkama forma „Rzeczpospolita“, prancūziškuose – „Républic“. Vienintelis terminijos „supaprastinimas“ knygoje yra sąvokos „ambasadorius“ vartojimas. Šiuo terminu įvardijami visi Varšuvoje rezidavę užsienio valstybių pasiuntiniai, nepaisant to, kad kiekvienas jų tuo metu turėjo atitinkamą diplomatinį rangą, aptartą knygos įvade: Rusijos pasiuntinio ypatingiems pavedimams ir įgaliotojo ministro Stackelbergo pirmtakas Kasparas von Saldernas buvo ypatingasis ir įgaliotasis pasiuntinys, Prūsijos diplomatas Varšuvoje Gédéonas Benoît turėjo įgaliotojo ministro rangą, o austrų diplomatas Karlas Emmerichas Reviczkyvon Revisny buvo pasiuntinys ypatingiems pavedimams ir įgaliotasis ministras.

D. Dukwicz monografija parašyta aiškiu ir sklandžiu stiliumi, mintys dėstomos nuosekliai ir darniai, kiekvienas skyrius baigiamas glaustu apibendrinimu. Monografijos pabaigoje pateikiamos argumentuotos, išsikelta tikslą ir uždavinius atliepančios išvados. Sklandų Rusijos politikos Varšuvos seimo atžvilgiu pasakojimą papildė du vertingi priedai: Rusijos išmokėtų sumų Respublikos piliečiams papirkti registras („Wydatki Stackelberga na współpracowników“, p. 293–299) bei suvestinis 1773–1775 m. seimo pasiuntinių sąrašas („Lista posłów na sejm 1773–1775“, p. 300–307), sudarytas remiantis kelių šaltinių medžiaga ir suteikiantis naujos informacijos Respublikos parlamentarizmo istorijai. Vis dėlto informacijos ieškoti tekste sudėtinga, nes nėra vietovardžių rodyklės.

Apibendrinami galime tvirtinti, jog Dorotos Dukwicz monografija yra neabejotinai naujas žodis temos istoriografijoje, suteikiantis naujų duomenų tarptautinių santykių bei Abiejų Tautų Respublikos vidaus istorijai pažinti, o kartu leidžiantis geriau suvokti XVIII a. paskutiniojo ketvirčio civilizacinius pokyčius Europoje. Tai knyga, atskleidžianti šimtmečius gyvuojančius užgrobtų teritorijų „įteisinimo“ ir galios įtvirtinimo mechanizmus, kurie buvo ir, prisimenant 2014 m. pabaigos Ukrainos įvykius, tebėra naudojami Rusijos užsienio politikoje. Parodydama 1772–1773 m. Lenkijos ir Lietuvos valstybės atžvilgiu taikytą veikimo modelį, aprėpiantį tiek karinės, tiek diplomatinės bei ekonominės prievartos būdus, D. Dukwicz atveria kelius lyginamiesiems pirmojo ir antrojo padalijimo tyrimams.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė
(Lietuvos istorijos institutas)

Aptariant Žalgirio mūšio kaip mito problematiką, tradiciškai kalbama apie tris šio mūšio recepcijos versijas: lenkiškąją, vokiškąją ir lietuviškąją¹. Tokia tradicija nėra sena, kadangi į lietuviškąją versiją kaimyninių šalių istoriografijose pradėta atsižvelgti tik XX a. pabaigoje. Antai net 1990 m. išleistame solidžiam parodos kataloge buvo aptarti lenkiškieji ir vokiškieji Griunvaldo-Tanenbergo mūšio mitai, tačiau lietuviškajai šio mūšio mito versijai vietos neatsirado². Pastaraisiais metais imta vis labiau atsižvelgti ir į ketvirtąją – baltarusiškąją Žalgirio mūšio mito tradiciją. Reikia pažymėti, jog nuopelnai šioje srityje priklauso lietuvių istorikams. 2012 m. Dangiras Mačiulis tapo pirmuoju autoriumi, kiek išsamiau aptarusiu šią problemą³. Tik 2015 m. pasirodė pirma stambi studija, skirta Žalgiriui kaip baltarusių politiniam mitui, kuri ir pristatoma šioje recenzijoje.

Didelė knygos apimtis (daugiau kaip 400 puslapių) tarsi sufleruoatų, jog šis mitas baltarusių visuomenei buvo ir yra iš tikrųjų labai svarbus. Tačiau iš karto išsklaidysiu intrigą: G. Saganovičiaus studijoje siekiama atsakyti į visiškai priešingą klausimą – kodėl baltarusių tautos formuotojai taip vėlai atkreipė dėmesį į šį istorinį įvykį? Darbas pradedamas solidžia teorijų, skirtų istorijos ir mito santykiams, apžvalga (deja, šios teorijos per menkai panaudotos pačiame tyrime), toliau nuosekliai dėstoma medžiaga apie Žalgirio mūšio vertinimus nuo seniausiųjų laikų iki pat šių dienų.

Aptardamas moderniųjų laikų situaciją, autorius nemažai dėmesio skiria Žalgirio tradicijos aktualizavimui Vokietijos imperijoje ir Lenkijoje. Kalbėdamas apie Rusijos imperiją, jis daugiausia dėmesio skiria panslavizmo teorijos susiformavimui ir jos anti-vokiškam turiniui. Tokia knygos pradžia tarsi leistų tikėtis, jog šios studijos autorius bus nuoseklus iki galo, tačiau, aptardamas laikotarpį nuo Antrojo pasaulinio karo pradžios, jis didžiausią dėmesį koncentruoja į sovietinę ir sovietinę baltarusišką bei baltarusišką nacionalinę tradiciją. Šioje analizėje pagrindinis G. Saganovičiaus dėmesys skiriamas profesionalių istorikų darbams, populiariai istorinei bei grožinei literatūrai. Matyti, kad

¹ Plg. R. Petrauskas, D. Staliūnas, Die drei namen der Schlacht: Erinnerungsketten um Tannenberg/Grunwald/Žalgiris, *Verflochtene Erinnerungen. Polen und seine Nachbarn im 19. Und 20. Jahrhundert*, Hg. M. Aust, K. Ruchniewicz, S. Troebst, Köln–Weimar–Wien, 2009, S. 119–136.

² *800 Jahre Deutscher Orden. Ausstellung des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg in Zusammenarbeit mit der Internationalen Historischen Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens*, Hg. v. G. Bott, U. Arnold, Gütersloh–München, 1990.

³ D. Mačiulis, R. Petrauskas, D. Staliūnas, *Kas laimėjo Žalgirio mūšį. Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius, 2012, p. 97–100, 230–242. Tiesa, dar anksčiau, tačiau labiau kaip istoriografinę problemą ši klausimą nagrinėjo tas pats G. Saganovičius. Žr.: Г. Сагановіч, Грунвальд у беларускай гістарыяграфіі, *Беларускі Гістарычны Агляд*, 2002, с. 152–168.

knygos autorius labai kruopščiai ieškojo užuominų apie Žalgirio mūšį viešajame diskurse. Pirma tokia užuomina apie šį įvykį XX a. buvo užfiksuota leidinyje „Naša niva“ 1910 m. Tačiau, kaip pripažįsta knygos autorius, šis paminėjimas nereiškė Žalgirio mūšio tradicijos susiformavimo Baltarusijoje. Nors baltarusiams kovos su Vokiečių ordinu taip pat buvo svarbi tema, tačiau juos labiau domino Polocko kunigaikštystės kovos su vokiečių riteriais. Būtent didesnis dėmesys Polockui iš esmės ir skyrė baltarusiškąją tradiciją nuo bendrasovietinės. Visais kitais aspektais ji buvo pastarajai identiška.

Ieškodamas baltarusiškos tradicijos susiformavimo ištakų, G. Saganovičius iš esmės prieina prie tos pačios išvados kaip ir D. Mačiulis, kuris teigė, jog Žalgiris baltarusiškuoju mitu tapo tik XX a. aštuntojo–devintojo dešimtmečių sandūroje. Tiesa, G. Saganovičius mito ištakas sieja ne su Konstantino Taravo apsakymu „Vytis į Griunvaldą“, paskelbtu 1980 m., o su Jankos Sipakouvo tekstais, pvz., „Griunvaldas. Visų slavų baladė“, paskelbtu 1973 m. Tačiau sutikime, kad 7 metų laikotarpis, kalbant apie svarbių mitų susiformavimą, tikrai nėra labai ilgas ir svarbus. Čia reikėtų pastebėti, jog prie panašių išvadų autoriai priėjo savarankiškai, ir apgailėstaujant konstatuoti, jog G. Saganovičius ignoravo jo tyrimui svarbų D. Mačiulio darbą.

Žalgirio mūšio virtimą politiniu baltarusių mitu knygos autorius sieja su baltarusių nacionalinio judėjimo sustiprėjimu. Sutinkant su šia išvada, galima būtų pastebėti dar ir tai, jog savu baltarusiams Žalgiris tapo tik atsiradus suvokimui, jog Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė yra ir baltarusių valstybė. Tokią prielaidą leidžia daryti tam tikri sutapimai. Kaip gerai žinoma, idėja, jog LDK yra baltarusių valstybė, populiarinti ėmė Mikola Jermalovičius XX a. septintame dešimtmetyje. Galbūt jo pastangų šalutinis efektas buvo ir Žalgirio mūšio tematikos išpopuliarėjimas baltarusiškoje aplinkoje nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio.

G. Saganovičius ne tik kiek patikslino baltarusiško Žalgirio mūšio susikūrimo chronologiją. Ypač reikšmingi paskutiniai jo darbo skyriai, kuriuose aptariamas baltarusių visuomenės santykis su šiuo įvykiu nepriklausomoje Baltarusijoje. Kaip nesunku pastebėti, ši tema po 1991 m. baltarusių visuomenėje populiarėjo kartu su LDK, kaip baltarusių valstybės, aukštiniu, o nepageidaujama tapo šios valstybės prezidentu tapus Aliaksandrui Lukašenkai. Tačiau tai nesunaikino šio baltarusiškojo mito. G. Saganovičiaus pateikta 2010 m. Žalgirio mūšio jubiliejaus minėjimo Baltarusijoje analizė parodė, jog ir šį įvykį, kaip bendrai visą LDK istoriją pastaraisiais A. Lukašenkos valdymo metais yra bandoma panaudoti kuriant oficialią Baltarusijos atminties kultūrą, jungiant atmintį apie Didžiąją Kunigaikštystę su „partizanų respublikos“ mitu ir slavų vienybės idėja⁴. Bent

⁴ Plg. A. Nikžentaitis, *LDK versus Partizanų Respublika. Du nacionaliniai mitai šiuolaikinėje Baltarusijos atminties kultūroje, Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*, sud. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2015, p. 172–180.

Žalgirio mūšio atveju tokios pastangos buvo sėkmingos. Baigdamas 2010 m. vykusių jubiliejinių renginių aptarimą, autorius konstatuoja, kad jo metu išnyko skirtumai tarp valdančiojo režimo ir opozicijos vertinant Žalgirio mūšį.

Taigi, kokias žinutes baltarusių visuomenei siunčia šis politinis mitas? Atkartojant knygos autoriaus mintis, tai antieuropietiškas mitas, nukreiptas visų pirma prieš Europos Sąjungą ir NATO, toliau populiarinantis Baltarusijoje panslavizmo idėjas, o dėl savo antivokiško turinio dar ir sustiprinantis centrinio Baltarusijos pasakojimo apie Baltarusiją, kaip „partizanų respubliką“, įtaigą.

Apibendrinant galima pastebėti, jog G. Saganovičiaus knyga yra svarbus tyrimas, esmingai papildantis žalgiriadai skirtą istoriografiją baltarusišku akcentu bei leidžiantis geriau suvokti Baltarusijos atminties kultūros formavimo ypatumus.

Alvydas Nikžentaitis
(Lietuvos istorijos institutas)

Vilniaus medicinos istorijos almanachas. 3 (2016). Red. Ramūnas Kondratas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, 359 p. ISSN 1392-0030

Dėl sudėtingų politinių aplinkybių Lietuvos medicinos istorijos tyrimuose esama nemažai baltų dėmių. Kaip vieną jų galime įvardyti municipalinės medicinos istorijos raidos problematiką. Čia pristatomas leidinys iš dalies užpildo istoriografijos spragas.

Tęstinio leidinio „Vilniaus medicinos istorijos almanachas“ trečias tomas parengtas pagal medicinos istoriko dr. Aurimo Andriušio daktaro disertaciją. Daktaras A. Andriušis – vienas iškiliausių šiuolaikinių Lietuvos medicinos istorikų. Jo iniciatyva 1998 m. Vilniaus universiteto Medicinos fakultete buvo sukurtas Medicinos istorijos ir informacijos centras, 2002 m. peraugęs į Visuomenės sveikatos instituto Medicinos istorijos ir etikos skyrių¹, kuris sėkmingai veikia ir šiandien. Kaip teigė pats A. Andriušis, mūsų medicinos istorija yra turtinga ir tyrinėtina, deja, mes to nežinome, deramai neįvertiname, todėl mūsų apleistas tyrimų sritis nagrinėja kaimyninių šalių mokslininkai². Čia galima prisiminti palyginti netolimą fakulteto istorijos tarpsnį, kai tarpukario medicinos fakultete Stepono Batoro universitete lenkų medicinos istorikas S. Třebiński (*Trzebiński*, 1861–1930) uoliai darbavosi leisdamas žurnalą „Medicinos istorijos ir filosofijos archyvas“.

¹ A. Andriušis, V. Miežutavičiūtė, S. Stakulienė, Vilniaus universiteto Medicinos istorijos muziejaus ir Medicinos istorijos ir informacijos centro ištakos ir veikla (1998–2002), *Vilniaus medicinos istorijos almanachas*, t. 2, Vilnius, 2006, p. 291.

² A. Andriušis, Žodis skaitytojui, *Vilniaus medicinos istorijos almanachas*, Vilnius, 1997, t. 1, p. 3.

skirtą to meto medicinos istorijos problemoms³. 1922 m. Kaune įkurtame Lietuvos universiteto Medicinos fakultete atskiras medicinos istorijos kursas nebuvo dėstomas⁴.

Norėdamas ištaisyti tokią padėtį, dar maždaug 1990 m. A. Andriušis nusprendė leisti tęstinį leidinį – „Vilniaus medicinos istorijos almanachą“, – skirtą ne tik Vilniaus, bet ir visos Lietuvos medicinos istorijos, medicininės lituanistikos tyrinėjimams, medicinos istorijos muziejų problemomis. Dėl finansinių sunkumų pirmasis almanacho tomas pasirodė tik 1997 m.⁵ Jame buvo aptarta senojo Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto veikla bei pateiktos trumpos istorinės apybraižos apie įvairias katedras. Įvairi daugelio Medicinos fakulteto padalinių raida buvo apibendrinta viename leidinyje, ėmė ryškėti bendra Medicinos fakulteto istorijos linija. Antrasis almanacho tomas, skirtas Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto 225 metų jubiliejui, pasirodė 2004 m. Jame daugiau dėmesio skirta Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto padalinių istorijai po Nepriklausomybės atgavimo 1990 m. Tai gi buvo nušviestas ir naujausias Medicinos fakulteto raidos etapas.

Trečias „Vilniaus medicinos istorijos almanacho“ tomas išėjo po ilgos pertraukos. Pagerbiant daktarą A. Andriušį, leidinio steigėją ir redaktorių, tomas buvo skirtas jam. Be daugelio jo atliktų darbų, negalima pamiršti turbūt svarbiausio – daktaro disertacijos „Municipalinės medicinos raida Vilniuje 1876–1915 m.“ Ši tema iki tol nebuvo plačiau nagrinėta, kaip ir apskritai miestų savivaldos bei sveikatos priežiūros istorija Lietuvoje. Darbe atskleidžiama Vilniaus municipalinės, arba kitaip – miesto medicinos raida.

Leidinio pradžioje doc. dr. Vitalija Miežutavičiūtė (Vilniaus universitetas) ir doc. dr. Vytautas Siudikas (Lietuvos sveikatos mokslų universitetas) rašo apie dr. A. Andriušį kaip medicinos istoriką. Prof. habil. dr. Zita Aušrelė Kučinskienė ir prof. dr. (HP) Rimantas Stukas prisimena dr. Andriušį kaip Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Visuomenės sveikatos instituto mokslininką. Trumpą įvadą apie visuomenės sveikatos ir municipalinės medicinos raidą Vakarų Europoje bei JAV XIX a. kaip platesnį kontekstą A. Andriušio disertacijai pateikia Aistis Žalnora.

Didžiausią leidinio dalį sudaro pati disertacija. Jos struktūra įprasta: įvadas, tyrimų ir literatūros apžvalga, darbo metodika ir šaltiniai, darbo rezultatai, disertacijos tekstas, išvados, šaltiniai ir literatūra (474 pozicijos), autoriaus publikacijų disertacijos tema sąrašas ir priedai (dokumentai, paveikslai ir lentelės, iliustracijos). Disertaciją sudaro trys pagrindiniai skyriai: (1) Vilniaus municipalinės sveikatos priežiūros kūrimasis ir veikla 1876–1901 m.; (2) Reformuotosios municipalinės sveikatos priežiūros organizacijos sklaida 1901–1911 m.; (3) Municipalinės sveikatos priežiūros organizavimas 1911–

³ A. Žalnora, V. Miežutavičiūtė, Vilniaus Stepono Batoro universiteto Medicinos fakulteto Medicinos istorijos ir filosofijos skyriaus veikla 1922–1939 metais, *Sveikatos mokslai*, nr. 23(2), 2013, p. 151–154.

⁴ J. Blažys, Psichinė higiena aukštojoje mokykloje, atspaudas iš *V. D. universiteto žinios*, Kaunas, 1938, nr. 5–6, p. 3–8.

⁵ A. Andriušis, V. Miežutavičiūtė, S. Stakulienė, min. veik., p. 293.

1915 m. Prieduose skelbiami 9 svarbūs dokumentai apie sveikatos priežiūrą Vilniuje, 47 lentelės ir 36 iliustracijos – skelbimų ir raštų faksimilės, žymių gydytojų ir gydymo įstaigų nuotraukos. Disertacijos anglų kalba santrauką (p. 279–306) gerokai praplėtė ir papildė almanacho redaktorius dr. R. Kondratas. Daktaro A. Andriušio bibliografiją sudarė Danutė Malakauskienė (Lietuvos medicinos biblioteka).

A. Andriušio disertacija vertinga metodologiniu požiūriu, kadangi pasirinktas sunkesnis kelias – nepasitikint antriniais šaltiniais, buvo iš naujo tikrinami pirminiai šaltiniai, taisomos klaidos, ieškoma „tarp eilučių“. Taip ėmė ryškėti naujas Vilniaus municipalinės medicinos siluetas. Vieninteliu studijos trūkumu šiandien galima būtų įvardyti kai kuriais atvejais gal kiek perdėtą detalizavimą, kuris ne visada padeda matyti bendresnius kontūrus ir platesnes struktūras.

Iki A. Andriušio tyrimų lietuviškoje istoriografijoje dominavo institucinės VU Medicinos fakulteto raidos analizė, pavienių Vilniui nusipelnusių gydytojų veiklos, Vilniaus medicinos draugijos (VMD) ir kitų institucijų analizė.

A. Andriušis kritiškai įvertino tam tikrą Vilniaus medicinos draugijos vaidmens romantizavimą. Nuo XX a. šeštojo dešimtmečio Vilniaus medicinos istorijoje ėmė formuotis savotiška klišė – Vilniaus medicinos draugija – vienintelė institucija, gelbėjusi Vilnių nuo ligų, tarsi užpildžiusi vakuumą, likusį uždarius Vilniaus universitetą. Visgi, kaip pastebi autorius, minėta draugija tebuvo patariamąoji ir ekspertinio pobūdžio institucija, o realias galias tuo metu turėjo Gubernijos valdybos gydymo skyrius ir kitos įstaigos⁶. Todėl XIX a. pabaigoje besiformuojanti miesto medicina buvo nė kiek ne mažiau svarbus, galbūt netgi svarbesnis Vilniaus gyventojų sveikatą tiesiogiai veikęs dėmuo, indukuojantis ne tik sveikatos priežiūros būklę, bet ir bendrą kultūros lygį Vilniaus mieste.

A. Andriušio tyrimas atskleidė istorijos paradoksą – nepaisant tam tikrų ankstesniais istorijos etapais randamų municipalinės medicinos apraiškų, Vilniaus miesto medicinos pagrindai buvo padėti Lietuvos valstybingumui nepalankiu carinės Rusijos laikotarpiu. Nepaisant to, reikia pridurti, kad šį paradoksą kiek švelnina socialiniai ekonominiai virsmai, itin svarbūs pokyčiai moksle, paveikę ne tik Lietuvą, bet ir visą to meto Europą, net pasaulį. XIX a. antrojoje pusėje visame Vakarų pasaulyje pagaliau susirūpinta valstybės, pirmiausia miesto, gyventojų sveikata. Imta suvokti, kad be valstybės, miesto magistratų įsikišimo nepavyks sustabdyti didžiuosius XIX a. miestus periodiškai siaubusių choleros, vidurių šiltinės ir daugelio kitų užkrečiamųjų ligų epidemijų. Imtas suvokti priežastinis ryšys tarp nehygieniškų sąlygų, tvyrojusių to laikotarpio miestuose, ir negailestingu Giltinės dalgiu tapusių epidemijų, nusinešdavusių daugybę gyvybių. Miestų magistratai, taip pat tuometinė Vilniaus miesto taryba (dūma) ėmėsi organizuotų priemonių, siekdamą

⁶ A. Andriušis, *Municipalinės medicinos raida Vilniuje 1876–1915 m., Vilniaus medicinos istorijos almanachas*, t. 3, p. 39.

sukurti municipalinės medicinos sistemą. Taigi, tai būdinga ne tik carinei Rusijai, tai – pasaulinė tendencija.

Tuo metu Vilnius buvo vienas didžiausių miestų carinės Rusijos imperijoje. Deja, jame susidurta ir su didžiuliais sunkumais. Lyginant su Vakarų Europos, valstybės municipalinė medicina mūsų sostinėje formavosi jau gerokai vėluodama. Palyginus su kaimyninėmis sostinėmis, Vilniuje kurta municipalinės medicinos sistema tuo metu buvo gana silpna, ją reikėjo toliau plėtoti. Varšuvoje, Rygoje ir Taline vandentiekio ir kanalizacijos sistemos buvo įrengtos jau XIX a. pabaigoje. Šiuose miestuose, išskyrus Varšuvą, jau veikė miesto reikmėms dirbusios sanitarijos gydytojų komisijos. Vilniuje iki pat Pirmojo pasaulinio karo nebuvo nei vandentiekio, nei kanalizacijos sistemų.

Nepaisant to, Rusijos imperijos kontekste Vilniaus municipalinės medicinos sistema buvo priskirtina prie pažangesniųjų. Vilnius buvo vienas pirmųjų Rusijos imperijos miestų, sukūrusių municipalinės sveikatos priežiūros pradmenis. Kitaip nei didelėje dalyje imperijos miestų, Vilniuje XIX a. aštuntame dešimtmetyje jau veikė Sveikatos reikalų taryba. Kaip ir kitur Rytų Europoje, miesto ligoninės dar ilgai glaudėsi apleistuose dvaruose, administraciniuose pastatuose, bet ne specialiai gydymui pritaikytuose statiniuose. Tačiau carinės Rusijos laikotarpiu miesto ligoninių tinklas plėtojosi gana sparčiai. XX a. pradžioje atidaryta nauja Vaikų bei Infekcinė ligoninės, įsteigta miesto vaistinė. Sveikatos taryba tapo organu, prižiūrinčiu visas mieste veikusias sveikatos priežiūros institucijas.

Laikotarpis natūraliai sutapo su bakteriologijos eros pradžia, kai suvokimas apie kenksmingus mikroorganizmus paskatino naujų miesto, universitetų laboratorijų kūrimąsi. Vilniaus mieste ėmė veikti laboratorija, tyrusi miesto aplinką, vandens telkinius, maisto produktų kokybę. Laboratorija ilgainiui virto tyrimų stotimi, dar vėliau – Vilniaus higienos institutu. Sistemingai rinkti sanitarinės statistikos duomenys, įsteigtas Sanitarinės statistikos biuras.

A. Andriušio darbe nestinga įdomybių. XX a. pradžioje Vilniaus turgavietėse fiksuoti pirmieji gana kurioziški maisto produktų falsifikavimo atvejai. Grietinė buvo maišoma su rūgpieniu, siekiant gauti daugiau masės už mažesnę savikainą. Dėl tos pačios priežasties pienas skiestas vandeniu. Visgi, lyginant su kitais tuo metu žinomais precedentais – pieno maišymu su krakmolu, muilu, klijais ar net boro, salicilio rūgštimis⁷ – tai tebuvo nekaltos išdaigos. Apsukrių miesto prekeivių apgaulės įsismarkavo XX a. antrame dešimtmetyje, kai miesto turguose ešą jau beveik nebuvo galima rasti nefalsifikuotos grietinės ar pieno – šis buvo maišomas su potašu.

Didžiausia to meto maisto higienos problema buvo elementarių higienos reikalavimų nesilaikymas ruošiant maisto produktus. Pienas ir jo produktai buvo laikomi nešvariuose induose. Tuo metu buteliai, bidonai dar nebuvo sandariai uždaromi metaliniu ar kerami-

⁷Ten pat, p. 97–98.

niu dangčiu su gumine tarpine. Bidonai buvo sandarinami vašku, primityviais kamščiais arba tiesiog įvairiais skudurais, kurie neretai buvo nenuauji, nešvarūs. Toks sandarinimas buvo ir neefektyvus – į pieną galėjo patekti įvairių šiukšlių – musių, šieno, šiaudų.

Be abejonės, kalbėti apie modernią municipalinės medicinos sistemą Vilniuje carinės Rusijos laikotarpiu būtų anksti. Nepaisant vietos valdžios institucijų pastangų, kurios, tiesa, ne visada buvo labai energingos ar kryptingos, o dar ir labai suvaržytos caro dikta- to, lėšų stygiaus, miesto gyventojų sveikatos būklė šiuo laikotarpiu vis dar išliko prasta. Daugelis tuometinių Sveikatos komisijos siūlymų skamba progresyviai, deja, praktikoje jie ilgą laiką nebuvo pritaikomi. Panašūs iššūkiai laukė ir vėlesnės, tarpukariu prie Vilniaus miesto magistrato veikusios Sveikatos sekcijos. Tačiau, reikia pripažinti, pastaroji bent jau turėjo kuo remtis – ankstesniu laikotarpiu sukurta municipalinės medicinos sistema tapo tuo pagrindu, kurį vėliau sėkmingai plėtojo vėlesnės kartos.

A. Andriušio disertacijoje pirmą kartą Lietuvos medicinos istoriografijoje lyginamosios analizės būdu glaustai apibūdinta 1876–1915 m. susiformavusios Vilniaus municipalinės medicinos infrastruktūros vieta Rusijos imperijos miestų kontekste. Darbas paremtas sunkiai prieinamais šaltiniais, archyvine medžiaga. Tai svarbus šaltinis besidomintiems Lietuvos ir Vilniaus medicinos, sveikatos ir socialinės apsaugos bei Lietuvos miestų ir savivaldybių istorija.

Aistis Žalora
(Vilniaus universitetas)